

УДК 338.26 : [35.075.5 : 330.837] : [005+331.472+17.03] (477)

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2\(62\)-4](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2(62)-4)

Віктор БОРЩЕВСЬКИЙ

доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри державного управління, Український католицький університет, вул. Іл. Свенціцького, 17, Львів, Україна, 79011

ORCID: 0000-0002-1868-4434

Оксана ВАСИЛИЦЯ

кандидатка економічних наук, доцентка кафедри державного управління, Український католицький університет, вул. Іл. Свенціцького, 17, Львів, Україна, 79011

ORCID: 0000-0001-5624-2277

Мирослава ЧЕХ

кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри державного управління, Український католицький університет, вул. Іл. Свенціцького, 17, Львів, Україна, 79011

ORCID: 0000-0002-6787-8067

Viktor BORSHCHEVSKYI

Doctor of Science in Economics, Associate Professor, Head of Public Management Department, Ukrainian Catholic University, Il. Svetsitskyi str., 17, Lviv, Ukraine, 79011

ORCID: 0000-0002-1868-4434

Oksana VASYLYTSIA

PhD (Economics), Associate Professor of Public Management Department, Ukrainian Catholic University, Il. Svetsitskyi str., 17, Lviv, Ukraine, 79011

ORCID: 0000-0001-5624-2277

Myroslava CHEKH

PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of Public Management Department, Ukrainian Catholic University, Il. Svetsitskyi str., 17, Lviv, Ukraine, 79011, e-mail: miroslava@ucu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6787-8067

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ЯК ІНСТИТУЦІЙНИЙ ФЕТИШ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ УКРАЇНИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ, ПРОФЕСІЙНІ Й ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

STRATEGIC PLANNING AS AN INSTITUTION FETISH IN PUBLIC MANAGEMENT OF UKRAINE: METHODOLOGICAL, PROFESSIONAL AND ETHICAL ASPECTS OF THE PROBLEM

Досліджуються основні причини та способи поширення інституційних фетишів у публічному управлінні України. Наводяться основні приклади негативного впливу інституційних фетишів на ефективність публічного управління. Основну увагу приділено сучасним аспектам фетишизації інституту стратегічного планування у сфері публічного управління. Показано негативні наслідки його поширення на різних щаблях владної ієрархії. Акцентовано увагу на етичних і професійних проблемах публічного управління, пов'язаних з перетворенням стратегічного планування на інституційний фетиш. Здійснено огляд літературних джерел, присвячених проблемам фетишизації сфери публічного управління загалом та розвитку стратегічного планування в Україні зокрема.

Метою статті визначено обґрунтування пріоритетних напрямів і першочергових засобів запобігання фетишизації стратегічного планування в публічному управлінні України.

До головних чинників фетишизації стратегічного планування в публічному управлінні України віднесено: інституційні прогалини у системі нормативно-правового забезпечення, організаційно-управлінські деформації, а також недостатню ефективність механізму міжсекторних взаємодій.

Доведено, що фетишизація інституту стратегічного планування в публічному управлінні України негативно впливає на професійну та етичну діяльність працівників органів державної влади та місцевого самоврядування. Вказаний негатив також проєктується на функціонування інститутів громадянського суспільства. Передусім це стосується демотивації їх персоналу, посилення виявів опортуністичної поведінки та схильності до толерування корупції.

Для недопущення перетворення стратегічного планування в публічному управлінні України на інституційний фетиш пропонується активізувати використання інструментів ненасильницького примусу, включаючи ігрові, цифрові та соціальні технології. Крім того, великого значення у цьому контексті набуває інформаційно-просвітницька робота з фахівцями публічної сфери та більш активне залучення інститутів громадянського суспільства до процесів розробки та виконання стратегічних планів на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

Ключові слова: інституційні фетиші, публічне управління, стратегічне планування, державне управління, місцеве самоврядування.

The main reasons and ways of spreading institutional fetishes in the public management of Ukraine are studied. The main examples of the negative impact of institutional fetishes on the effectiveness of public management are presented. The head attention is paid to the modern aspects of fetishization of the strategic planning institute in the sphere of public management. The negative consequences of its spread at various levels of the power hierarchy are shown. Emphasis is placed on the ethical and professional problems of public management related to the transformation of strategic planning into an institutional fetish. A review of literary sources devoted to the problems of fetishization of the sphere of public management in general and the development of strategic planning in Ukraine was carried out.

The purpose of the article is to determine the justification of priority areas and primary means of preventing the fetishization of strategic planning in the public management of Ukraine.

The main factors of strategic planning fetishization in the public management of Ukraine is acknowledged: institutional gaps in regulatory and legal support system, organizational and managerial deformations, as well as insufficient efficiency of the intersectoral interactions mechanism.

It has been proven that the fetishization of the Institute of Strategic Planning in the public management of Ukraine has a negative effect on the professional and ethical activities of state and local self-government employees. The specified negativity is also projected on the functioning of the institutions of civil society. First of all, this refers to the demotivation of their staff, the opportunistic behavior strengthening and the predisposition to tolerance of corruption.

In order to prevent the transformation of strategic planning in the public management of Ukraine into an institutional fetish, it is suggested to activate the use of the tools of non-violent coercion including gaming, digital and social technologies. In addition, informational and educational work with specialists in the public sphere is of great importance in this context, the same as a more active involvement of civil society institutions in the process of developing and implementing strategic plans at the national, regional and local levels.

Key words: institutional fetishes, public administration, strategic planning, public administration, local self-government.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Стратегічне планування відіграє важливу роль в управлінні державою та її регіонами. Проте часто інституційні дисфункції, пов'язані з організацією та здійсненням стратегічного планування у сфері публічного управління, можуть суттєво знижувати його ефективність. Зокрема, це стосується фетишизації окремих елементів стратегічного планування, а подекуди і його цілкового перетворення на інституційний фетиш. Нині в публічному управлінні України ця проблема набуває особливої гостроти. Адже протягом доволі короткого періоду всі регіони і територіальні громади зобов'язали сформулювати стратегії власного розвитку. Це створює інституційний ґрунт для фетишизації процесу стратегування, особливо в умовах воєнного стану та на повоєнному етапі розвитку, коли на органи державної влади та місцевого самоврядування покладається ціла низка складних і відповідальних завдань, з якими вони стикаються вперше.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання проблеми, та визначення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Проблемам стратегічного планування у сфері

публічного управління України присвячено публікації багатьох вітчизняних науковців. Передусім це стосується праць В. Богуцького, Б. Буркинського, І. Вінніченка, В. Геєця, Б. Данилишина, М. Денисенка, Я. Жаліла, В. Кваснюка, В. Осипова, Б. Панасюка, Ю. Шарова, Л. Шевчук та інших дослідників.

Так, М. Денисенко вказує на те, що якісне стратегічне планування державного розвитку дозволяє уникати диспропорційності і нерівномірності, небажаної регіональної диференціації, нездорової конкурентної боротьби за фактори виробництва і розподіл ринків. При цьому він наголошує, що проблема досягнення стійкого зростання економіки України вимагає активізації інноваційно-інвестиційних процесів, переорієнтації з поточного управління і регулювання на довгострокове стратегічне планування. Адже, як свідчить вітчизняна практика, розроблення стратегій розвитку окремих видів і сфер діяльності не забезпечує їх збалансованості за ресурсами, часом, пріоритетами. Тому необхідно формувати комплексні стратегії соціально-економічного розвитку України на довгостроковий період [1].

Я. Жаліло також наголошує на комплексності державних економічних стратегій, вказуючи, що стратегічні плани в публічному управлінні мають спрямовуватися на досягнення

довготермінових цілей, відповідно, включаючи напрями, завдання та пріоритети економічного розвитку, а також комплекс відповідних заходів, дій і рішень. Водночас дослідження сутності такого стратегічного планування та його складників, на його думку, має починатися з визначення термінів, що дозволяють конкретизувати об'єкт та предмет дослідження, належним чином сформулювати методологічні підходи до їх розробки, обґрунтувати критерії оцінювання їх ефективності та напрями практичного застосування [3, с. 19–20].

Метою статті є обґрунтування необхідності запобігання процесу фетишизації стратегічного планування в публічному секторі України та окреслення кола першочергових заходів, спрямованих на недопущення перетворення стратегування в публічному управлінні на інституційний фетиш.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

У сферу суспільного життя фетиші, як невіддільний атрибут людського існування, увійшли доволі давно. Фактично без них не обходиться жодна релігія. Це робить фетиші важливим елементом нематеріального буття суспільства. Щобільше, без них не обходяться політичні ідеології та сучасні економічні парадигми. А сам феномен фетишизму тією чи іншою мірою завжди присутній у діяльності різних соціальних інститутів, так чи інакше впливаючи на регулювання суспільних відносин та економічних взаємодій.

Вперше феномен фетишизму докладно описав французький дослідник Шарль де Брюс у книзі «Культ богів-фетишів». Він вважав, що фетиші – це предмети неживої природи, які привертають увагу людини якимись особливими рисами. Адже фетишистські уявлення пов'язувалися не з усіма, а лише з особливими предметами та явищами. Для людини ранньородового суспільства, наприклад, не кожний камінець міг бути фетишем, а лише той, який вражав уяву особливостями своєї форми чи обставинами, за яких його знайшли [6].

Ця ознака фетишів надалі знайшла свій відбиток також і в інших сферах суспільного життя. Зокрема, її можна доволі чітко простежити в релігійній і культурній спадщині багатьох суспільств і народів. Водночас коли елементи фетишизму почали проектуватися в публічну площину, це потягнуло за собою виникнення низки деструктивних інституційних феноменів. Адже надання певним суто матеріальним речам невластивих їм

культових ознак часто супроводжувалося так званим «функціональним зсувом», що призводив до зміни їх цільового призначення. А це нерідко ставало причиною зниження ефективності використання цих речей. Так, принесені в жертву богам тварини не могли бути використані для приготування, навіть за умов нестачі їжі. А ритуальна відмова від споживання яловичини, свинини чи інших продуктів могла негативно впливати на здоров'ю цілих націй. З економічного погляду надання окремим матеріальним предметам невластивих їм культових ознак завищує або знижує попит на них, спричиняючи тим самим деформування ринкових цін.

Проте з часом ускладнення механізмів функціонування суспільства спричинило поступове формування нових форм фетишизму. Унаслідок цього із суто предметно-матеріальної сфери фетиші поширилися на соціальні інститути та інституційні процеси. Це стало підставою для появи нового терміна – «інституційний фетишизм».

Так, М. Унгер відзначає: «Інституційний фетишизм – це ототожнення інституційних концепцій, таких як представницька демократія, ринкова економіка та вільне громадянське суспільство, з єдиним набором інституційних механізмів. Така абстрактна інституційна концепція не має природного та необхідного інституційного вираження. Ми можемо розвивати їх у різних напрямках, спираючись на внутрішній зв'язок між нашим мисленням про практики чи інститути та нашим мисленням про інтереси чи ідеали» [11].

Ця теза розвивається І. Петреллою: «Інституційний фетишизм є специфічним політичним вираженням фальшивої необхідності. Хибна необхідність – це віра в те, що існує природний зміст умовних категорій. Розуміння теологією капіталізму чи ринкової системи як монолітних утворень є прикладом інституційного фетишизму, оскільки воно імпліцитно припускає, що існує лише одна форма, яку може приймати ринкова економіка чи капіталістичне господарство» [9].

Х. Чанг відносить до інституційних фетишистів усіх, хто поділяє ідею стандартизованих глобальних інститутів, вважаючи, ніби існують їх певні ідеальні форми (переважно англо-американські). Така фетишизація, на думку автора, часто призводить до небезпечного заперечення інституційного різноманіття. А спосіб, у який «бажані» інституційні форми поширюються на різні країни, є проблематичним, оскільки веде до нав'язування певних інституційних стандартів не підготовленим до цього суспільствам [7].

Застереження з приводу небезпеки інституційного фетишизму висловлював Д. Рейсман, який проводив аналогію між ним і його речовим аналогом, наголошуючи на тому, що так само як культурні артефакти були ритуальним фетишем у племінному суспільстві, багато інституційних атрибутів нинішніх суспільств набувають ознак фетишів, стаючи певною сумішшю певної імітації та моди. Проте ця суміш не має постійного характеру [10, с. 92].

Тобто явище інституційного фетишизму ґрунтується не лише на смисловій розмитості та інституційній невизначеності певних соціальних явищ і процесів як таких, але й укорінюється завдяки наділенню їх певними не властивими їм рисами в уявленнях публічних управлінців, громадських активістів, політиків, підприємців чи просто пересічних громадян.

Наприклад, до переліку сучасних інституційних фетишів дослідники часто відносять показник ВВП, оскільки він не показує реального обсягу того додаткового доходу, який залишається в країні. Не демонструє він і потенціалу економічного зростання держави (адже часто низькі темпи приросту ВВП спостерігаються на початкових етапах довготермінових позитивних зрушень в економіці, тоді як стрімке зростання цього показника може супроводжуватися «перегрівом» економіки, а тому передувати глибоким кризам) [8].

Іншими прикладами інституційних фетишів можуть слугувати соціальні чи економічні рудименти, які з часом набувають віртуального характеру. Так, у середовищі українських публічних управлінців до цього часу заведено використовувати такі терміни, як «агропромисловий комплекс», «споживча кооперація» чи «профспілкова діяльність», які на практиці вже давно втратили своє первинне значення.

До інституційних фетишів також може бути віднесено цілу низку інституцій (принаймні їх значну частину), які вважаються такими лише за назвою, не виконуючи реально тих функцій, що мають ними здійснюватися. Передусім це стосується єврорегіонів, індустріальних парків, виробничих кластерів, сільськогосподарських кооперативів, а також багатьох навчально-освітніх закладів, наукових установ і навіть громадських організацій та політичних партій.

Часто на інституційні фетиші перетворюються «імпортовані інститути». Наприклад, О. Пищуліна з цього приводу зауважує: «Фактично в Україні відбувалася фетишизація приватизації... Замість того, щоб розглядати приватну власність і конкуренцію як інструменти ефективного створення багатства, приватизація перетворилася на головний фетиш,

тоді як інші заходи ринкового регулювання економіки вважалися другорядними. Швидка непрозора приватизація створила замість суспільства з багатьма незалежними структурами, що вільно конкурують між собою, суспільство, яке управляється в інтересах незначної кількості осіб» [5, с. 89].

Особливу роль серед інституційних фетишів, які нині поширені у сфері публічного управління нашої держави, відіграє фетиш стратегічного планування. Його суть полягає у тому, що на різних щаблях владної ієрархії формуються стратегії та розробляються стратегічні плани, які цілком не відповідають чинним канонам стратегування. По-перше, їх часовий горизонт є явно заниженим (наприклад, Державна стратегія регіонального розвитку України, а також стратегії розвитку більшості областей, районів і територіальних громад нашої держави розраховані переважно на 5–7 років, тоді як методологія стратегування переважно оперує значно довшими термінами: від 10 років і більше). По-друге, стратегії, що формуються різними органами публічної влади у сучасних українських реаліях, дедалі частіше набувають ознак декларативності, здебільшого залишаючись лише «стратегіями на папері», без належної спроможності влади забезпечувати їх практичну реалізацію. По-третє, часто чинні стратегії, розроблені різними відомствами і територіальними органами влади, не корелюють між собою, а подекуди відверто суперечать одна одній, що апіорі унеможлиблює їх успішну реалізацію.

Зважаючи на це, панівний нині в Україні підхід до стратегування та стратегічного планування в публічному секторі сміливо можна назвати «фетишеорієнтованим», а самі стратегічні плани, сформовані на його основі, – інституційними фетишами. Така фетишизація стратегічного планування в українських реаліях чимось нагадує «культ карго».

Цей культ виник на Вануату на основі міфів про американця Джона Фрума, який мав прилетіти зі США та зробити всіх вануатців багатими і щасливими. Коли в період Другої світової війни на острови Вануату прибули війська американської армії, послідовники релігії Джона Фрума сприйняли їх як «воїнів бога» та почали поклонятися воєнним вантажним літакам, які доставляли гуманітарну допомогу (звідси і назва «культ карго»). Був навіть збудований невеликий храм на місці висадки американської армії. Згодом культ карго поширився на інші країни Океанії та Африки. Там аборигени теж зводили у культ

певні зовнішні атрибути цивілізованого світу і починали вірити в них, як у «божественні фетиші» [2].

Приблизно так само в багатьох регіонах і територіальних громадах України нині вірять у стратегічне планування. Часто вважається, що сама лише наявність стратегії здатна забезпечити соціально-економічний розвиток відповідної території. При цьому фетишизація інституту стратегічного планування в публічному управлінні України ґрунтується лише на тому факті, що він був привнесений у нашу дійсність з розвинених держав світу (за аналогією з благами цивілізації, які оспівуються «культом карго»).

Разом із тим наявна також низка професійних деформацій у сфері публічного управління України, які здатні посилювати рівень фетишизації стратегічного планування. Передусім це стосується примусового характеру розробки стратегічних планів, зокрема для областей і територіальних громад. Як наслідок, для своєчасного виконання директив «спущених згори» щодо прийняття стратегій розвитку відповідних територій функціонери нижчого рівня часто вдаються до формалізму. Ситуація ускладнюється через прийняті на рівні КМУ громіздкі методики стратегування. Це змушує шукати «підрядників» з-поміж громадських організацій, аналітичних центрів чи наукових установ, які спеціалізуються на розробці відповідних документів (переважно за гроші донорських інституцій). Такі підрядники зазвичай не дуже добре орієнтуються у проблемах і пріоритетах розвитку відповідних територій. Більше того, для спрощення своєї роботи вони нерідко просто тиражують цілі блоки стратегій, некритично переносячи їх з одних варіантів до інших. Унаслідок цього з'являються непоодинокі випадки конфузів, коли у стратегії розвитку однієї території фігурують назви населених пунктів з іншої, а деяким сільським територіальним громадам, в яких відсутні багатоквартирні будинки, пропонується розвивати ОСББ.

Описані професійні проблеми, які посилюють схильність стратегічного планування у публічній сфері до інституційної фетишизації, можна також доповнити нездатністю належним чином підкріплювати стратегічні плани адекватним бюджетним фінансуванням та невмінням налагоджувати дієвий контроль за їх реалізацією.

Важливою загрозою, яку несе у собі фетишизація інституту стратегічного планування в Україні, є ризик збільшення трансакційних витрат у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, а також інсти-

тутів громадянського суспільства. Передусім це пов'язано з необхідністю докладання додаткових зусиль для налагодження ефективних міжсекторних взаємодій та ускладнення контролю за використанням фінансово-бюджетних, людських і природних ресурсів.

При цьому часто не враховуються ті впливи, які справляє вибрана модель бюджетної політики на виконання стратегічних планів. Невтішним наслідком згаданого інституційного фетишизму стають хронічні конфлікти цілей, які виникають між різними суб'єктами, уповноваженими здійснювати економічну політику держави, їхні зусилля нерідко взаємно нівелюються, а управлінські ресурси марнуються на вирішення цих конфліктів [4].

Поряд зі зниженням якості професійної діяльності у сфері публічного управління це також тягне за собою поглиблення низки етичних проблем розвитку публічного сектору України.

По-перше, посилюється опортуністична поведінка як самих власне державних службовців, що працюють у регіональних органах державної влади та в органах місцевого самоврядування, так і пересічних громадян і підприємців, які стикаються з проявами формалізму в роботі владних інституцій та їх недостатньою ефективністю.

По-друге, фетишизація стратегічного планування проєктується на інші ланки системи публічного управління (передусім це стосується неналежного виконання чинних програмних документів на центральному, регіональному та місцевому рівнях, зниження мотивації посадовців, недостатньої бюджетної дисципліни тощо). Своєю чергою це сприяє поширенню корупції та інших небажаних виявів ділової поведінки у середовищі вітчизняних політиків, державних функціонерів та працівників органів місцевого самоврядування.

По-третє, набуття публічними стратегічними планами та регіональними стратегіями ознак інституційних фетишів часто супроводжується зниженням ефективності міжсекторних взаємодій. Як наслідок, значна частина інститутів громадянського суспільства замість роботи на загальне благо починають концентруватися на суто меркантильних інтересах. Це призводить до появи таких небажаних з етичного погляду явищ, як «грантоїдство», «кишенькові» громадські організації при політичних партіях та олігархічних структурах, віртуалізація роботи громадських рад при органах державної влади тощо.

Зважаючи на все зазначене, нині в Україні для успішної боротьби з фетишизацією інституту стратегічного планування в публічному

управлінні слід першочергову увагу приділити усуненню тих основних причин, які породжують це явище. У цьому контексті доцільно виділити три основні пріоритети: 1) відмову від адміністративного тиску органів державної влади на самоврядні інституції та перехід до більш активного застосування механізмів ненасильницького примусу; 2) заповнення наявних у публічному управлінні інституційних прогалин дієвими та ефективними інститутами; 3) посилення інформаційно-просвітницької компоненти в контексті усунення основних чинників фетишизації стратегічного планування в публічній сфері.

Наприклад, до механізмів ненасильницького примусу, які можуть дати відчутний ефект уже найближчим часом, слід віднести активніше впровадження елементів ігрових практик у розробці стратегій (зокрема, у разі визначення варіантів стратегічних альтернатив та проведення SWOT-аналізу), а також візуалізацію процесу стратегування. Іншим прикладом може слугувати залучення до розробки стратегічних планів у публічній сфері тих наукових інституцій, які фінансуються з державного бюджету.

Не менш дієвим засобом викорінення інституційних фетишів зі сфери стратегічного планування в публічному секторі України стане заповнення тих інституційних ніш, в яких вони зазвичай поширюються. Так, фетишизація стратегічного планування, яка зумовлюється відсутністю належного бюджетного забезпечення та контролю за виконанням відповідних стратегічних планів, легко долається в разі розробки чітких виконавчих протоколів до кожного з пунктів стратегічного плану, а також встановлення реальних термінів їх виконання та налагодження дієвої системи фінансування. Крім того, контроль виконання стратегічних планів у сфері публічного управління значно покращиться у разі його передачі зовнішнім незалежним організаціям (наприклад, спеціально відібраним для цього

на конкурсних засадах інститутам громадянського суспільства).

До пріоритетних інструментів інформаційно-просвітницької роботи з усунення основних чинників фетишизації стратегічного планування в публічному управлінні України слід віднести такі сучасні форми інформаційно-комунікаційної роботи з працівниками органів державної влади та місцевого самоврядування, як тренінги, стажування й обмін досвідом, популяризація вітчизняних історій успіху, впровадження ресурсів з відкритими даними тощо. Основним фокусом їх застосування має стати демонстрація переваг реальних стратегій над віртуальними, зокрема з погляду залучення іноземних інвесторів і грантодавців, покращення співпраці з місцевим бізнесом, реальної оптимізації використання власних ресурсів територіальних громад тощо.

Висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок у такому напрямі. Одним з основних чинників зниження ефективності публічного управління в Україні є наявність інституційних дисфункцій. До таких дисфункцій поряд з іншими можна віднести інституційні фетиші. Зокрема, це стосується стратегічного планування, яке через низку об'єктивних і суб'єктивних причин часто набуває ознак фетишизації.

Для запобігання цьому явищу доцільно використовувати весь спектр сучасних інструментів ефективного управління в публічній сфері. Передусім це стосується впровадження технологій ненасильницького примусу та активізації інформаційно-просвітницької діяльності в роботі органів державної влади та місцевого самоврядування із залученням інститутів громадянського суспільства.

Перспектива подальших досліджень у цьому напрямі пов'язана з окресленням конкретних інструментів і механізмів викорінення практики фетишизації стратегічного планування на різних щаблях владної ієрархії.

Література:

1. Денисенко М. Стратегія розвитку економіки України: інвестиційно-інноваційний аспект. *Ефективна економіка*. 2013. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1915>.
2. Дмитрук І. Релігія Джона Фрума або культ карго. URL: <https://tureligious.com.ua/relihiya-dzhona-fruma-abo-kult-karho/>.
3. Жаліло Я. Економічна стратегія як категорія сучасної економічної науки. *Економіка України*. 2005. № 1. С. 19–27.
4. Жаліло Я., Максютя А. Економічний прагматизм як ліки від бюджетного фетишизму. *Дзеркало тижня*. URL: <https://dt.ua/finances/ekonomichniy-pragmatizm-yak-likiv-vid-byudzhetnogo-fetishizmu-.html/>.
5. Пищуліна О. Застосування теорії «інституційної пастки» для аналізу макроекономічної політики. *Стратегічні пріоритети*. № 2. С. 85–91. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/11-1439891289.pdf/>.
6. Фетишизм як один з видів первісних релігій. URL: <https://uahistory.co/article/280.html>.

7. Chang H.-J. Understanding the Relationship between Institutions and Economic Development – Some Key Theoretical Issues. URL: www.rrojasdatabank.info/widerconf/Chang.pdf/.
8. Orłowski W. Szlachetny fetysz PKB. URL: <https://www.rp.pl/Opinie/312289902-Szlachetny-fetysz-PKB.html/>.
9. Petrella I. The Future of Liberation Theology: An Argument and Manifesto. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=t0RBDgAAQBAJ&pg=PT159&lpg=PT159&dq=institutional+fetishism&source=bl&ots=m1bwrW9aH0&sig=ACfU3U1P9FwCHjrm7uFrSBOT1smwOcWXCg&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwjijIKvxaThAhXyIYsKHXfeApQQ6AEwBXoECAgQAQ#v=onepage&q=institutional%20fetishism&f=false/>.
10. Reisman D.A. The Institutional Economy: Demand and Supply. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK and Northampton, MA, 273 p.
11. Unger M. Democracy Realized. The Progressive Alternative. URL: https://books.google.com.ua/books?id=C4-kOfmC2KMC&pg=PA25&lpg=PA25&dq=institutional+fetishism&source=bl&ots=wj22GR_XYD&sig=ACfU3U2NqO39BoqK8RjtHphkylT7qMb9YQ&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwjijIKvxaThAhXyIYsKHXfeApQQ6AEwA3oECAkQAQ#v=onepage&q=institutional%20fetishism&f=true/.

References:

1. Denysenko M. (2013) Stratehiia rozvytku ekonomiky Ukrainy: investytsiino-innovatsiyni aspekt [Strategy for the development of the economy of Ukraine: investment and innovation aspect]. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1915> [in Ukrainian].
2. Dmytruk I. (2015) Relihiia Dzhona Fruma abo kult karho [John Froome's religion or cargo cult]. Retrieved from: <https://tureligious.com.ua/relihiya-dzhona-fruma-abo-kult-karho/> [in Ukrainian].
3. Zhalilo Ya. (2005) Ekonomichna stratehiia yak katehoriia suchasnoi ekonomichnoi nauky [Economic strategy as a category of modern economic science]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*. 2005. No 1. Pp. 19–27 [in Ukrainian].
4. Zhalilo Ya., Maksyiuta A. (2016) Ekonomichniy prahmatyzm yak liky vid biudzhethnoho fetyshizmu [Economic pragmatism as a cure for budget fetishism]. Retrieved from: <https://dt.ua/finances/ekonomichniy-prahmatyzm-yak-liky-vid-byudzhethnogo-fetishizmu-.html/> [in Ukrainian].
5. Pyshechulina O. (2012) Zastosuvannia teorii “instytutsiinoi pastky” dlia analizu makroekonomichnoi polityky [Application of the “institutional trap” theory to the analysis of macroeconomic policy]. Retrieved from: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/11-1439891289.pdf/> [in Ukrainian].
6. Fetysyzm yak odyń z vydiv pervisnykh relihii [Fetishism as one of the types of primitive religions]. Retrieved from: <https://uahistory.co/article/280.html> [in Ukrainian].
7. Chang H.-J. (2005) Understanding the Relationship between Institutions and Economic Development – Some Key Theoretical Issues. Retrieved from: www.rrojasdatabank.info/widerconf/Chang.pdf/.
8. Orłowski W. (2016) Shliakhetny fetysz PKB [A noble fetish of GDP]. Retrieved from: <https://www.rp.pl/Opinie/312289902-Szlachetny-fetysz-PKB.html/> [in Polish].
9. Petrella I. (2017) The Future of Liberation Theology: An Argument and Manifesto. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books?id=t0RBDgAAQBAJ&pg=PT159&lpg=PT159&dq=institutional+fetishism&source=bl&ots=m1bwrW9aH0&sig=ACfU3U1P9FwCHjrm7uFrSBOT1smwOcWXCg&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwjijIKvxaThAhXyIYsKHXfeApQQ6AEwBXoECAgQAQ#v=onepage&q=institutional%20fetishism&f=false/>.
10. Reisman D.A. (2002) *The Institutional Economy: Demand and Supply*. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK and Northampton, MA, 273 p.
11. Unger M. (1998) Democracy Realized. The Progressive Alternative. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?id=C4-kOfmC2KMC&pg=PA25&lpg=PA25&dq=institutional+fetishism&source=bl&ots=wj22GR_XYD&sig=ACfU3U2NqO39BoqK8RjtHphkylT7qMb9YQ&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwjijIKvxaThAhXyIYsKHXfeApQQ6AEwA3oECAkQAQ#v=onepage&q=institutional%20fetishism&f=true/.